

mgr Mateusz Grabarczyk

Tytuł rozprawy doktorskiej: *Normatywny model odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej*

Streszczenie rozprawy doktorskiej w języku polskim

W ciągu ostatnich czterdziestu lat w wielu państwach (w tym także w Polsce) miała miejsce diametralna zmiana polityczna, związana z upadkiem niedemokratycznych władz czy zakończeniem konfliktu zbrojnego. W okresie demokratyzacji, czyli przekształcania się państwa ze stanu niestabilności i niesprawiedliwości w zrównoważone państwo oparte o rządy prawa, używa się pewnego zestawu mechanizmów opartych o koncepcję sprawiedliwości, którą określa się mianem sprawiedliwości tranzycyjnej (*transitional justice*). Jej cele będą się różnić w zależności od kontekstu, ale są pewne cechy wspólne: uznanie godności jednostek, wrażliwość na kwestię sprawiedliwości, uznanie naruszeń, a także chęć zapobiegnięcia ich ponownemu stosowaniu.

Mechanizmy sprawiedliwości tranzycyjnej – w tym te dotyczące reformy sądownictwa i odpowiedzialności sędziów – są niezwykle złożone i wiążą się z ryzykiem tworzenia nowych podziałów społecznych. Jednocześnie są niezbędne dla budowy demokracji liberalnej opartej na rządach prawa, którą uznaje się za paradygmatyczny cel tranzycji. Szczególna rola sędziów w takim systemie oraz zasady niezależności czy nieusuwalności wymagają wyważenia między koniecznością ich ochrony a potrzebą rozliczenia przypadków współudziału w represjach czy przyzwolenia na nie. Stąd reforma sądownictwa i odpowiedzialność sędziów jest problemem, który wzbudza skrajne opinie.

W rozprawie badam relacje między sprawiedliwością tranzycyjną, demokracją liberalną opartą na rządach prawa oraz odpowiedzialnością prawną sędziów za działania w okresach przedtranzycyjnych, zwłaszcza w kontekście naruszenia zasady niezależności władzy sądowniczej. Celem pracy jest zaproponowanie modelu normatywnego odpowiedzialności prawnej sędziów z perspektywy sprawiedliwości tranzycyjnej, możliwego do zastosowania w różnych kontekstach przejściowych. By ten cel zrealizować, analizie poddałem bogatą literaturę, akty prawne, orzecznictwo oraz studia przypadków.

Rozprawa składa się z siedmiu rozdziałów. W rozdziale I wprowadzam problematykę sprawiedliwości tranzycyjnej jako koncepcji odnoszącej się do momentów głębokiej zmiany ustrojowej. Skupiam się przy tym na postrzeganiu sprawiedliwości tranzycyjnej przez pryzmat jej celów, co stanowi punkt wyjścia dla rozważań dotyczących wskazania racji stojących za pociąganiem sędziów do odpowiedzialności prawnej. Jednym z celów sprawiedliwości tranzycyjnej jest (od)budowa rządów prawa, demokracji liberalnej oraz zaufania do instytucji. W konsekwencji w rozdziale

II koncentruję się na analizie pojęcia demokracji liberalnej i rządów prawa z perspektywy ich celów, z uwzględnieniem roli i obowiązków sędziów oraz wymaganych od nich cech. Kluczowym jest dla mnie podejście teleologiczne do rządów prawa, które uznaję za najbardziej adekwatne w kontekście koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej. Tematyka poruszona w rozdziale III dotyczy sytuacji sędziów i ich postaw w reżimach niedemokratycznych. Ma więc na celu uwzględnienie wrażliwości przypadku (*case sensitiveness*), aby nie popełnić ani błędu niedoszacowania, ani przeszacowania możliwości sędziów w represyjnych reżimach. W rozdziale IV podejmuję próbę zdefiniowania pojęcia odpowiedzialności prawnej, traktując ją jako stosunek prawny będący relacją między różnymi podmiotami znajdującymi się w różnych sytuacjach prawnych. Pozwala to na objęcie tym pojęciem całej gamy typów odpowiedzialności występujących w praktyce sprawiedliwości tranzycyjnej, a które wymykają się klasycznym rozumieniom odpowiedzialności. W rozdziale V, jako konsekwencję rozważań z rozdziału II, dokonuję istotnego dla pracy rozróżnienia na rządy prawa okresu tranzycji oraz czasów stabilnych jako rodzajowo odmiennych. Stanowi to klucz do zrozumienia specyfiki odpowiedzialności prawnej sędziów w ramach sprawiedliwości tranzycyjnej. W rozdziale VI przedstawiam rekonstrukcję modeli opisowych odpowiedzialności sędziów stosowanych w różnych krajach. W tej części pracy dokonuję charakterystyki poszczególnych modeli opisowych poprzez mechanizmy odpowiedzialności stosowane w ich ramach, w oparciu o materiał empiryczny (historyczny). Sformułowane modele opisowe stanowią podstawę do stworzenia normatywnego modelu. Wreszcie rozdział VII zawiera propozycję modelu normatywnego odpowiedzialności prawnej sędziów z punktu widzenia koncepcji sprawiedliwości tranzycyjnej. Model ten został osadzony w szerszym kontekście kompleksowej reformy władzy sądowniczej w okresie przejściowym, opartej na podejściu wrażliwym na sprawiedliwość i perspektywie ofiar.

Model ten obejmuje odpowiedzialność społeczną, administracyjną oraz deliktową (karną i dyscyplinarną). Jego wdrożenie wymaga podejścia uwzględniającego cztery obszary sprawiedliwości: integralność, odpowiedzialność, legitymizację i upodmiotowienie obywateli, oraz zastosowania jako kryterium odpowiedzialności matrycy CIS, uwzględniającej potencjał i integralność w wymiarach indywidualnym, organizacyjnym i zewnętrznym, a także *utrzymywalność* w wymiarze indywidualnym i organizacyjnym. Proponowane etapy odpowiedzialności są zaprojektowane jako sekwencyjne, ale mogą funkcjonować również samodzielnie.

Praca oferuje model możliwy do wykorzystania w kontekście różnych tranzycji. Wskazuje także na rodzajową odmienność rządów prawa i odpowiedzialności czasów tranzycji. Odpowiada to na aktualne debaty odnośnie dopuszczalnych granic odpowiedzialności w państwach w czasie przejściowym.